DIN NOU DESPRE ORGANIZAREA TERITORIILOR BIZANTINE DE LA DUNĂREA DE JOS: STRATEGATUL DE DRISTRA-DOROSTOLON

Vasile Mărculeț

Résumé: *La victoire du basilé Jean I[e] Tzimiscès, pendant l'été de l'an 971, contre le grand cneaz de Kiev, Sveatoslav I[e], qui avait envachi la Bulgarie aux instigations de la cour byzantine (968/969) après qu'il s'était retourné contre l'Empire Byzantin (970/971), a apporté sous la domination du Byzance les régions de la Bulgarie orientale et du Bas Danube. Les nouvelles acquisitions territoriales du Bas Danube ont été organisées par les autorités byzantines dans une unité administrative-territoriale distincte – le thème Mésopotamie de l'Occident – sousdivisé en deux stratégats (stratégats de frontière):* ***le stratégat de Dristra-Dorostolon*** *(Silistre), dans l'espace danubien-pontique, et* ***le stratégat de Ioannopolis*** *(Préslav), au Sud dans la Bulgarie orientale. Dans cette d'organisation, le thème Mésopotamie de l'Occident a fonctionné entre 971 et env. 976.*

Le succès de la révolte antibyzantine des Comitopoules (976), suivi par l'offensive bulgare contre les dominations byzantines a déterminé la réorganisation adminstrative-territoriale des territoires possédées par les Byzance à l'Est et au Nord-Est de la Péninsule Balkanique. Dans les nouvelles conditions, le stratégat de Ioannopolis a été transféré dans la composition de thème Thrace, et le stratégat de Dristra-Dorostolon a été divisé en deux: dans la moitié nordique de l'espace danubien-pontique a été constitué ***le stratégat la Mésopotamie de l'Occident****, et dans la moitié sudique de la même région a continué fonctionner l'ancien stratégat de Dristra-Dorostolon, mais réduit à la moitié des territoires détenues avant. Dans la nouvelle structure, le thème Mésopotamie de l'Occident, réduit aux territoires danubiene-pontique, avait dans sa composition le* ***stratégat omonyme (le stratégat la Mésopotamie de l'Occident)*** *et* ***le stratégat de Dristra-Dorostolon****. La nouvelle organisation adminstrative-territoriale des pouvoirs byzantins du Bas Danube va se mentenir jusqu'environ l'an 986. Après cette date, le stratégat frontalier de Dristra-Dorostolon cessera son existence sous les coups des Bulgares.*

Les réconquetes byzantines de la Bulgarie orientale et au Bas Danube (1000) ont déterminé la reconstitution des le stratégats de Ioannopolis et de Dristra-Dorostolon (env. 1000). La nouvelle unité adminstrative-territoriale du Bas Danube – ***le stratégat de Dristra-Dorostolon*** *– n'avait plus le statut d'un stratégat de frontière mais celui de thème à proprement parler. Jusqu'à la moitié du 1er décenie du XIe siècle (env.1004), très probablement par rations militaires, le stratégat de Dristra-Dorostolon a été mis sous l'administration du duc de la Thrace. Après cette date (après 1004), il a fonctionné comme thème distincte jusqu'environ les années 1018/1020, quand au Bas Danube a été constitue le thème Paristrion-Paradounavon.*

Mots clef: *la Bulgarie, Le Bas-Danube, le stratégat frontalier, le Thème Mésopotamie de l' Occcident, le Stratégat de Dristra-Dorostolon, le Stratégat la Mésopotamie de l' Occident*

Cuvinte cheie: *Bulgaria, Dunărea de Jos, stratagat frontalier, Thema Mesopotamia Apusului, Strategatul de Dristra-Dorostolon, Strategatul Mesopotamia Apusului*

Victoria bizantină din vara anului 971 a adus sub stăpânirea Imperiului regiunile de la Dunărea de Jos, organizate într-o unitate administrativ-teritorială, într-o nouă themă. Evoluția acesteia a fost marcată însă, pe toată durata existenței sale (971–cca. 1018/1020), de desfăşurarea conflictului redeschis între Imperiului Bizantin şi Țaratul Bulgar refăcut.

PEUCE, S.N. III – IV, 2005-2006, p. 305 - 316

Organizarea teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos (971). Teritoriile fostului Ţarat Bulgar, respectiv Bulgaria răsăriteană şi spaţiul danubiano-pontic, au fost organizate într-o nouă themă bizantină. Organizarea teritoriilor recucerite de Bizanţ la Dunărea de Jos a reprezentat o problemă viu disputată în istoriografie, ce i-a divizat serios pe specialiştii care au abordat-o, aceştia dând, în consecinţă, răspunsuri extrem de diferite. Pentru perioada cuprinsă între 971 şi 976, anul izbucnirii revoltei Comitopulilor, numărul redus şi inconsistenţa izvoarelor de care dispunem, au permis formularea mai multor ipoteze în legătură cu această problemă, unele dintre ele aflate în totală opoziţie.

După N. Bănescu, încă din 971, *„înainte de a părăsi teritoriul care fusese teatrul luptelor sale, împăratul fortifică cetăţile de pe malul drept al fluviului şi extinse această măsură şi asupra unora de pe malul stâng; el numea, în acelaşi timp, la Dorostolon-Dristra (Silistra modernă) un strateg pentru guvernarea regiunii”* [1]. Acestuia i-a revenit, în această epocă, conform tezei aceluiaşi istoric, în primul rând, un rol militar, acela de *„a-i supraveghea pe barbarii din regiune şi locul pe unde ei aveau obiceiul să invadeze imperiul”* [2].

Şi alţi istorici au susţinut ideea că teritoriile Bulgariei răsăritene, recucerite de Bizanţ, au fost organizate într-o nouă themă, un *strategat*, ce purta numele oraşelor *Ioannopolis* (Preslav) şi *Dorostolon* (Silistra). Primul guvernator al themei a fost, se pare, între 971–976, *„Leon Sarakinopoulos, protospătar imperial şi strateg de Ioannopolis şi de Durostolon”*, al cărui sigiliu a fost descoperit la Preslav, foarte probabil, una şi aceeaşi persoană cu acel *„Leon, strateg istrian”*, al cărui sigiliu a fost descoperit la Călăraşi[3]. Acesta a fost identificat de unii cercetători români cu marele drongar Leon, comandantul flotei bizantine care în vara anului 971 a acţionat pe Dunăre împotriva ruşilor[4]; identificarea rămâne, în opinia noastră discutabilă.

Pe baza unui *taktikon* bizantin de la sfârşitul secolului al X-lea (cca. 975/976–979), ce menţionează 7 duci şi katepani, 12 strategi ai unor mari şi vechi theme şi 71 de strategi frontalieri, istoricul grec Nikolas A. Oikonomides susţine constituirea în regiunea Dunării de Jos a themei *Mesopotamia Apusului (Μεσοποταμία τής Δύσεως)*, în frunte cu un *katepan (κατεπάνω)*, respectiv un *duce (δούξ)*, al cărei nume se întâlneşte în documente până în jurul anului 1000 după care dispare, probabil ca urmare a constituirii themei Paristrion-Paradunavon. În fruntea acesteia este menţionat în intervalul 975–979, un *„katepan al Mesopotamiei (ó κατεπάνω Μεσοποταμίας (τής Δύσεως)”* [5].

Alături de acest *„katepan al Mesopotamiei”*, acelaşi *taktikon* mai menţionează însă, la sfârşitul domniei lui Ioan Tzimiskes şi la începutul celei a lui Vasile II, şi o serie de strategi ai teritoriilor stăpânite de Bizan în Bulgaria răsăriteană: un *„strateg al Mesopotamiei Apusului (ó (sc. στρατηγὸς) Μεσοποταμία τής Δύσεως)”* un *„strateg de Dristra (στρατηγὸς τής Δρίστρας)”*, precum şi un *„strateg al Thraciei şi Ioannopolisului (στρατηγὸς Θράκης καὶ Ἰανουπόλεως)”* [6]. Pe baza acestor informaţii, istoricul Eugen Stănescu a formulat o ipoteză apropiată, aceea că

---

1 Bănescu 1943-1944, 67; Bănescu 1946, 46.
2 Bănescu 1928, 12.
3 Barnea 1964, 240-245: *„Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καί στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου ό Σαρακινόπουλος”*, respectiv, *„Λέοντι στρατηγώ Ἰστριηνώ”*; Mititelu, Barnea 1966, 46-48; DID III, 75; Diaconu 1969, 396-397; Stănescu 1974, 399.
4 DID III, 75 şi nota 11.
5 Oikonomides 1965, 57, 73.
6 Oikonomides 1964, 177-183; Oikonomides 1965, 57-79.

taktikon-ul în discuţie *„menţionează existenţa certă a strategatelor de Dristra şi Preslav (Ioannopolis) putând fi reunite sub autoritatea unui duce al Mesopotamiei Apusului […], denumire care ar putea desemna regiunea dintre Dunăre şi Mare”* [7].

Într-un studiu de dată recentă, istoricul Al. Madgearu susţine categoric constituirea de către Ioan Tzimiskes, în vara anului 971 a două theme, una în partea central-sudică a spaţiului danubiano-pontic, în jurul oraşelor Dristra şi Preslav, şi a doua, numită *Mesopotamia Apusului*, în jumătatea nordică a teritoriilor dintre Dunăre şi Marea Neagă. *„Chiar după cucerire, în vara lui 971,* – afirmă Al. Madgearu – *teritoriul din jurul Dristrei şi a Preslavului a fost organizat de către Tzimiskes ca provincie, condusă de un strateg. Limita ei nordică era Valea Carasu. O altă provincie, numită Mesopotamia Apusului a fost constituită în nordul Dobrogei. Denumirea sa are legătură cu aşezarea ei între Dunăre, Marea Neagră şi Valea Carasu”* [8].

În sfârşit, o altă categorie de istorici, simplificând lucrurile, susţine constituirea, încă din anul 971, a themei Paristrion sau Paradunavon (Podunavia – în pronunţia slavă). În fruntea themei, susţin aceiaşi specialişti, se afla *„un strateg (arhon, katepan sau duce) cu împuterniciri multiple, militare şi administrative”* [9].

Coroborarea informaţiilor sigilografice cu cele documentare de care dispunem, pentru 971–cca. 980, pe care-l putem însă extinde până în 986, anul cuceririi Preslavului de către bulgari, conturează o situaţie mult mai complexă privind organizarea teritoriilor recucerite de bizantini în anul 971. O asemenea situaţie este perfect explicabilă având în vedere condiţiile excepţionale în care a funcţionat noua unitate teritorial-administrativă în această etapă de început a existenţei sale.

O primă concluzie ce se desprinde din menţionarea de către *taktikonul* de la sfârşitul secolului al X-lea a acelui impresionant număr de strategi, majoritatea rezidând în cetăţi de frontieră, în marea lor majoritate situate la frontiera bulgară, exclude categoric posibilitatea ca ei să fi fost guvernatorii a tot atâtor theme. Aceştia au fost, fără îndoială, comandanţii militari ai cetăţilor respective sau, în cel mai bun caz, unii dintre ei şi conducătorii unor subdiviziuni ale themelor de frontieră, respectiv ale unor *tourmai (τουρμαι)*.

O situaţie similară înregistrăm şi în teritoriile recucerite de Bizanţ în Bulgaria răsăriteană şi la Dunărea inferioară. Existenţa concomitentă a unui *„katepanat al Mesopotamiei Apusului”*, cu certitudine încă din 971 sau dintr-un an imediat următor, şi a strategatelor menţionate în acelaşi *taktikon* – cel *„al Mesopotamiei Apusului”*, din 975/976, cel *„al Dristrei”* şi cel *„al Ioannopolisului”*, din aceeaşi perioadă, asociat celui al Thraciei – nu mai lasă nici o urmă de îndoială asupra modului de organizare a regiunilor Bulgariei răsăritene şi de la Dunărea de Jos în primii ani care au urmat cuceririi bizantine din 971: acestea au fost reunite într-o unitate admninistrativ-teritorială distinctă: **thema Mesopotamia Apusului (Μεσοποταμία τής Δύσεως)**. Reşedinţa nou-înfiinţatei unităţi administrativ-teritoriale a fost stabilită la Dristra-Dorostolon, important centru urban şi punct strategic de la Dunărea de Jos.

În acest punct al cercetării noastre, semnalăm faptul că în rândul specialiştilor, inclusiv români, nu există unanimitate de păreri privind localizarea geografică a themei Mesopotamia Apusului la Dunărea de Jos. Spre exemplu, A. A. Bolşacov-Ghimpu, plecând de la o informaţie dintr-o *Notitia Episcopatum* de la sfârşitul secolului al VIII-lea, care menţionează un mitropolit al

---

7 Stănescu 1974, 399.
8 Madgearu 1999, 421.
9 Rădulescu, Bitoleanu 1979, 154.

Mesopotamiei cu sediul la Philippi, formulează ipoteza că este posibil ca thema Mesopotamia Apusului să fi fost în Macedonia, *„situată probabil între cursurile Strymonului şi Nestosului”*[10].

Organizarea themei bizantine de la Dunărea de Jos, în epoca de început a existenței sale, a stat sub incidența situației politico-militare din zonă, întrucât regiunile de la Dunărea de Jos au fost, aproape neîntrerupt teatru de război. Acest lucru şi-a pus decisiv amprenta, atât asupra modului de organizare, cât şi a rolului ce i-a revenit acestei theme în epocă.

Strategatul de Dristra-Dorostolon – un strategat de frontieră (971 – post 986). Sursele sigilografice de care dispunem confirmă divizarea themei Mesopotamia Apusului, încă de la începutul existenței sale, în subunități teritorial-administrative, numite *strategate*. Într-o primă etapă (cca. 971-975/976), în compunerea acesteia considerăm că au intrat două strategate: ***strategatul de Dristra*** sau ***Dorostolon***, situat în spațiul danubiano-pontic, cu reşedința în oraşul omonim, şi ***strategatul de Ioannopolis***, în sud, cu centrul a Preslav, reunite sub autoritatea unui guvernator, care în surse apare cu titlul de *strateg*, *katepan* sau *duce*. Primul guvernator al themei *Mesopotamia Apusului* a fost, foarte probabil, Leon Sarakenopoulos.

În unele studii de dată recentă, unii specialişti îi consideră ca posibili strategi ai Dristrei, succesori ai lui Leon Sarakenopoulos, după 976, pe doi protospătari imperiali, Petros şi, respectiv, Arcadios[11]. În ceea ce ne priveşte nu împărtăşim această opinie, ci îi considerăm pe cei doi strategi ai Dristriei, ca strategi de rang secund, subordonați guvernatorului themei Mesopotamia Apusului. Nu dezvoltăm aici această opinie, întrucât asupra problemei în cauză vom reveni mai pe larg în paginile care urmează, prilej cu care vom încerca să ne argumentăm corespunzător şi ipoteza propusă.

Succesul răscoalei Comitopulilor (976) şi ofensiva bulgară împotriva stăpânirilor bizantine din Peninsula Balcanică a impus Bizanțului să recurgă la o reorganizare teritorial-administrativă a acestora. Noua organizare dată de autoritățile bizantine stăpânirilor imperiului din Balcani, inclusiv celor din Bulgaria răsăriteană şi din spațiul danubiano-pontic, îşi găseşte o relativă prezentare în informațiile cunoscutului *taktikon* de la sfârşitul secolului al X-lea (975/976–979), dar şi în aşa-numitele *Însemnări ale toparhului grec* sau *bizantin*, cunoscute şi sub numele de *Anonimul lui Hase*, datate în ultimul deceniu al aceluiaşi secol (991–995/1000)[12].

Aşa cum se cunoaşte, *taktikon*-ul enumără 7 duci şi katepani, 12 strategi ai unor vechi theme şi 71 de strategi, ale căror comandamente erau situate pe frontiera bulgară sau în imediata vecinătate a acesteia. Între aceştia se numără, aşa cum am arătat deja, un *„katepan al Mesopotamiei (Apusului)”*, precum şi un *„strateg al Mesopotamiei Apusului”*, un *strateg de Dristra”* şi un *„strateg al Thraciei şi Ioannopolisului”*.

Pe baza acestor informații, suntem în măsură să afirmăm că în cadrul themei Mesopotamia Apusului a fost constituit, în această epocă, prin divizarea strategatului Dristrei, un nou strategat, purtând acelaşi nume cu thema bizantină, respectiv ***„strategatul Mesopotamia Apusului”***. Acesta ocupa teritorial jumătatea nordică a spațiului danubiano-pontic, având centrul, foarte probabil, la Lykostomo, reşedința unui arhontat bizantin din a doua jumătate a secolului al IX-lea care, probabil, şi-a continuat existența până în 971[13]. Măsura, dictată, fără îndoială, de considerente militare, se încadra în cea sugerată de informațiile *taktikon*-ului, de divizare a unităților teritorial-

---

[10] Bolşacov-Ghimpu 1973, 558-660.
[11] Madgearu 1999, 421; Zbuchea 2001, 282.
[12] Cazacu 1944, 33-53.
[13] Mărculeț 2002a, 47; Pentru problema Arhontatului de Lykostomo, vezi: Mărculeț 2005a, 25-37.

administrative mari de la frontiera bulgară în subunităţi mai mici, mai uşor de apărat. Totodată, suntem de părere că întreaga temă Mesopotamia Apusului a suferit importante modificări sub aspectul organizării sale administrativ-teritoriale. În noua sa structură, considerăm că aceasta avea în compunere strategatul omonin – *strategatul Mesopotamia Apusului* – şi pe cel *al Dristrei*, în timp ce strategatul de Ioannopolis, scos din compunerea themei Mesopotamia Apusului, a fost încorporat themei Thracia. Sigiliile a doi dintre strategii Thraciei şi Ioannopolisului din această perioadă, Theophanes şi Nikephoros Xiphias, confirmă noile realităţi adminstrativ-teritoriale stabilite de Bizanţ în Bulgaria răsăriteană[14].

În acest punct al demersului nostru considerăm necesar şi util să ne oprim puţin şi asupra problemelor ridicate de guvernarea la Dristra a celor doi strategi menţionaţi mai sus, protospătarii imperiali, Petros şi Arcadios. Întrucât sigiliile ce la sunt atribuite au fost datate după 976, considerăm că guvernarea lor la Dristra trebuie şi ea datată după această reorganizare a themei Mesopotamia Apusului. Dar deoarece în aceeaşi perioadă, aşa cum am văzut, *taktikonul* amintit, publicat de N.A. Oikonomides, menţionează existenţa concomitentă, alături de *strategul Dristrei*, a unui *katepano de Mesopotamia Apusului* şi a unui *strategos de Mesopotamia Apusului*, considerăm că atât Petros, cât şi Arcadios, care au ocupat funcţia de strategi de Dristra nu au putut fi guvernatorii întregii theme de la Dunărea de Jos. Conchidem deci, pe baza informaţiilor existente că aceştia au fost strategi de rang secund, asemenea celorlalţi 69 menţionaţi alături de ei în *taktikon*, subordonaţi *katepanului Mesopotamiei Apusului*. Cât timp au condus ei strategatul Dristrei nu ştim. Considerăm însă că prezenţa lor în fruntea acestuia coincide cu reluarea luptelor cu bulgarii, mai exact ofensivei bulgare împotriva stăpânirilor bizantine din estul şi nord-estul Peninsulei Balcanice, ce a urmat succesului iniţial al revoltei Comitopulilor.

Noua organizare administrativ-teritorială dată themei Mesopotamia Apusului, sub presiunea evoluţiei cadrului politic şi militar din Peninsula Balcanică, certă în perioada 975/976–979/980, a fost menţinută, foarte probabil, până după 986, anul cuceriri Ioannopolisului de către bulgari şi al declanşării ofensivei bulgare împotriva stăpânirilor bizantine din nord-estul Peninsulei Balcanice[15].

Ofensiva bulgară ulterioară anului 986 s-a soldat cu recucerirea majorităţii teritoriilor strategatului Distrei, determinând replierea treptată a stăpânirilor bizantine în regiunile dintre Dunăre şi Mare şi, în final, restrângerea acestora la jumătatea nordică a istmului danubiano-pontic, respectiv la teritoriile *strategatului Mesopotamia Apusului*, ale căror limitate meridionale urmau aproximativ traseul valului piatră de pe aliniamentul Cernavodă – Constanţa[16]. Admitem, de asemenea, faptul că imperiul mai păstra, sub controlul său şi o serie de puncte fortificate situate pe malul drept al fluviului, între Dristra şi Cernavodă, a căror apărare şi aprovizionare era asigurată cu ajutorul flotei[17].

Noua conjunctură, de o gravitate extremă, a impus curţii bizantine să dea o altă organizare reduselor teritorii rămase sub stăpânirea sa spre a le eficientiza apărarea şi a le asigura

---

14 Cf. Madgearu 1999, 422.

15 Mărculeţ 2002a, 50.

16 Atribuirea valului de piatră fie bulgarilor, fie bizantinilor, s-a constituit într-o controversă încă nerezolvată de către specialişti. Pentru discuţiile asupra acesteia, vezi: Diaconu 1962, 1215-1235, cu întreaga discuţie asupra atribuirii şi datării valului; Diaconu 1965a, 189-199; Diaconu 1965b, 383-394; Diaconu 1968, 357-369; Cf. Cihodaru 1961, 257-272; Cf. Cihodaru 1965, 260-280.

17 Mărculeţ 2002a, 50.

supraviețuirea. Organizarea regiunilor nord-dobrogene rămase în stăpânirea Imperiului Bizantin, poate fi uşor identificată şi reconstituită pe baza informaţiilor *Însemnărilor toparhului*[18].

Conform acestei surse, stăpânirile bizantine din istmul dobrogeano-pontic au fost organizate într-o *„toparhie”* sau *„o Klemata (τά Κλήματα)”*, respectiv într-o provincie distinctă de frontieră[19]. În fruntea sa se afla un guvernator, numit de sursa amintită *„toparh”*, mai exact un *strateg*, având atribuțiile celor menționați în *taktikon*. Asupra reşedinței sale nu avem informații certe, dar cele pe care le deținem din *Însemnări*, conduc la concluzia a fost în unul din centrele de la Dunărea maritimă, foarte probabil, tot la Lykostomo[20].

Chiar şi în aceste condiții, minuscula provincie nord-dobrogeană, ultima rămăşiță a themei Mesopotamia Apusului, căreia îi asigura continuitatea, îşi conserva statutul de themă propriu-zisă, dar guvernarea sa era încredințată ducelui Thraciei. Ne bazăm această afirmație pe faptul că, în jurul anului 1000, unele surse sigilografice îl menționează pe un Damianos Dobromir, *„anthypatos, patrikios şi duce de Thracia şi Mesopotamia”*, despre care s-a emis ipoteza că ar fi vlah de origine[21]. Semnificația conținutului legendei este certă: ea menționează o unitate administrativ-teritorială rezultată în urma unificării a două unități administrativ-teritoriale distincte (ducate sau katepanate) având acelaşi statut, acela de themă.

Întrucât după această dată menționarea themei Mesopotamia Apusului încetează, considerăm că Damianos Dobromir nu guvernează după recucerirea bizantină a Bulgariei răsăritene din anul 1000, cum au susținut sau au lăsat să se înțeleagă unii specialişti care s-au ocupat de această problemă, ci înainte de această dată, care poate fi luată ca *terminus ante quem* a guvernării sale. El încheie foarte probabil, seria ducilor şi katepanilor Mesopotamiei Apusului.

Această organizare a teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos avea să se perpetueze până în jurul anului 1000. După această dată, aşa cum vom vedea în continuare, pe fondul succeselor decisive înregistrate de Imperiul Bizantin în conflictul cu Țaratul Bulgar, soldate cu recucerirea treptată a teritoriilor acestuia, stăpânirile bizantine de la Dunărea de Jos înregistrează noi forme de organizare administrativ-teritorială. De altfel, după anul 1000 thema Mesopotamia Apusului dispare din izvoare, ea încetându-şi existența.

Strategatul de Dristra-Dorostolon – themă la Dunărea de Jos (cca. 1000–cca. 1018/ 1020). Războiul bizantino-bulgar intra într-o nouă etapă în ultimii ani ai secolului al X-lea (după 997), înregistrând o desfăşurare complet diferită față de epoca anterioară. Consolidarea poziției sale interne şi reglementarea situației imperiului în Orient (în anul 1000 era încheiată o pace pe 10 ani cu califul fatimid), i-au permis împăratului Vasile II să-şi concentreze toate

---

18 Cazacu 1944, 50-53. Aşa cum bine se ştie, fapt demonstrat, în ierarhia aulică bizantină nu există titlul sau demnitatea de *toparh*, după cum nu există nici denumirea de *toparhie* pentru a desemna vreun tip de unitate admnistrativ-teritorială. Termenii sunt folosiți în literatura bizantină cu sensul de guvernator sau comandant, respectiv de provincie sau themă. Pe parcursul lucrării noastre vom folosi termenii *toparh-toparhie*, aşa cum apar ei în izvorul utilizat spre a individualiza mai bine teritoriile şi guvernatorul la care se referă sursa.

19 Cazacu 1944, 52. Pentru discuțiile privind localizarea acestei *„Klemata”*, vezi: Bolşacov-Ghimpu 1973, 560-561; Bolşacov-Ghimpu 1972, 104-116.

20 Cf. Diaconu 1962, 1228, propune Capidava; Cf. DID III, 91-93, consideră că reşedința guvernatorului (toparhului) era undeva în apropierea gurilor Dunării; Cf. Bolşacov-Ghimpu 1972, 104-111, unde prezintă majoritatea opiniilor formulate de specialişti cu privire la datarea *Însemnărilor* şi la localizarea teritoriilor la care acestea fac referire, optând pentru localizarea reşedinței toparhului la Vicina.

21 Cf. Madgearu 1999, 422; Cf. Zbuchea 2001, 282.

eforturile politice şi militare în Balcani, declanşând o ofensivă generală împotriva statului bulgar, condus de Samuel. De acum, în pofida unor insuccese locale, Imperiul Bizantin nu va mai ceda nici un moment iniţiativa militară, obligându-l pe ţarul bulgar la o defensivă permanentă, materializată în reducerea treptată a întinderii statului său.

După sângeroasa înfrângere provocată în anul 997 de generalul Nikephoros Uranos, ţarului bulgar, la Zetunion, pe râul Spercheios, în Grecia, nu departe de Thermopyle, devastarea teritoriilor bulgare şi ocuparea portului Dyrrachion, ofensiva bizantină a fost direcţionată spre Bulgaria răsăriteană spre a scoate de sub stăpânire bulgară teritoriile ocupate de Samuel în aceste regiuni. O scurtă ştire consemnată de Ioan Skylitzae, preluată de Georgios Kedrenos, şi de Ioan Zonaras, devine deosebit de importantă pentru cunoaşterea acestor aspecte. Primul relatează că *„la anul 6508* (1000, n.n.), *indictionul 13, împăratul trimiţând o puternică armată împotriva fortăreţelor bulgare de dincolo de Haemus* (Munţii Balcani, n.n.) *sub comanda patriciului Theodorokanos şi a protospătarului Nikephoros Xiphias, a supus stăpânirii romeie Marele Preslav, Micul Preslav ca şi Pliskova”* [22]. La rândul său, Ioan Zonaras consemnează aceeaşi ştire, anume că, *„[împăratul] plecă la război contra bulgarilor şi după ce a dărâmat cea mai mare parte a întăriturilor Sardicei* (Sofiei, n.n.) *se întoarce la Mosynopolis. A luat de asemenea Marele şi Micul Preslav ca şi Pliskova* (Pliska, n.n.)*”* [23].

Fără îndoială, forţele bizantine cantonate în jumătatea nordică a istmului danubiano-pontic vor fi contribuit şi ele substanţial la victoria bizantină. Succesul bizantin de la cumpăna veacurilor X–XI aducea o modificare definitivă şi radicală a statutului politico-juridic al teritoriilor Bulgariei răsăritene şi a spaţiului danubiano-pontic. Organizarea lor a suferit de asemenea modificări esenţiale. Asupra acestor probleme ne vom opri în continuare.

Statutul politico-juridic şi organizarea teritoriilor de la Dunărea inferioară şi din estul Bulgariei, recucerite de Bizanţ în urma campaniei din anul 1000, au reprezentat alte probleme care nu au primit încă un răspuns definitiv. În rândul istoricilor, discuţiile asupra acestor aspecte continuă.

Numeroşi specialişti români sau străini au susţinut, cu argumente solide, stăpânirea bizantină asupra Dristrei şi recucerirea de către imperiu a teritoriilor din sudul Dobrogei şi din Bulgaria răsăriteană în urma campaniei din anul 1000. De pe poziţii opuse, unii exponenţi ai istoriografiei bulgare, îndeosebi, au căutat să acrediteze teza stăpânirii bulgare asupra Dristrei şi a regiunilor învecinate, atât înainte, cât şi după anul 1000[24].

Ştirile de care dispunem, confirmă însă stăpânirea neîntreruptă a imperiului asupra Dristrei la sfârşitul secolului al X-lea şi la începutul secolului al XI-lea. Din această perioadă dispunem de mai multe sigilii ale guvernatorilor de la Dunărea de Jos. Astfel, un sigiliu descoperit la Pliska, datat la sfârşitul secolului al X-lea şi la începutul secolului al XI-lea îl menţionează pe un *„David, protospatharios şi strategos de Thracia şi Dristra”* [25]. Un altul, din aceeaşi perioadă, cu legenda *„Theodoros, primikerios şi strategos de Dristra”*, foarte probabil, unul şi acelaşi cu *„Theodoros,*

---

[22] Scylitzae, *Synopsis historiarum*, 26; Cedrenus, *Historiarum...*, 452.

[23] Zonarae *Epitomae...*, 559.

[24] Pentru diferitele opinii exprimate, vezi: Bănescu 1946, 47; Bănescu 1943-1944, 67; Jirecek 1876, 194; DID III, 89; Diaconu, Vâlceanu 1972, 18; Ševcenko 1969, 591-598; Salamon 1971, 487-496; Oikonomides 1965, 57-79; Zlatarski 1927, 642-644; Zlatarski 1929, 3; Pavlov, Ianev, Cain 2002, 41.

[25] Diaconu 1969, 397; Diaconu, Vâlceanu 1972, 18: *„Δαβίδ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρακης καὶ Δρίστρας.*

strateg autocrat", al cărui sigiliu a fost descoperit la Silistra, aparține unui alt guvernator al themei de la Dunărea de Jos [26]. Puțin mai târziu, în anul 1017, Georgios Kedrenos îl menționează în lucrarea sa pe *„strategul de Dorostolon, Tzitzikios, fiul lui Theodates Ivirul"* [27]. În concluzie, pe baza acestor informații, suntem în măsură să conchidem că stăpânirea bizantină asupra Dristrei, înainte şi după anul 1000 este în afara oricărei discuții.

Există, de asemenea, unele opinii care configurează o situație mai complexă a acestor teritorii. Spre exemplu, P. Diaconu, care datează campania bizantină condusă de generalii Theodorokanos şi Nikephoros Xiphias în anul 1001, consideră că estul Bulgariei şi sudul Dobrogei, recucerite, respectiv toată regiunea Dunării de Jos, cu Dristra şi celelalte centre urbane, a fost înglobată themei Thracia. În sprijinul teoriei sale, cercetătorul român aduce sigiliul de la Pliska, al lui *„David, protospatharios şi strategos de Thracia şi Dristra"* [28].

După părerea noastră, campania bizantină din anul 1000 readucea sub certă stăpânire bizantină estul Bulgariei şi sudul Dobrogei. Noile achiziții teritoriale bizantine, şi le avem aici în vedere, în primul rând pe cele din zona Silistrei, unite cu vechile stăpâniri bizantine din nordul spațiului danubiano-pontic, respectiv cu *toparhia-klemata* nord-dobrogeană, formau acum o nouă unitate administrativ-teritorială: **strategatul Dristrei** sau **Dorostolonului**. Reşedința sa a fost centrul urban omonim de pe Dunăre. În fruntea sa se afla un guvernator care purta titlul de *strategos (στρατηγὸς).* Noua unitate teritorial-administrativă era succesoarea directă a themei Mesopotamia Apusului, al cărei statut îl şi conserva de altfel[29]. Ne bazăm această afirmație pe faptul că descoperirea la Silistra a unui sigiliu aparținându-i lui *„Leon Pegonites, protospatharios şi strategos de Marele Preslav"* [30], permite concluzia că după succesul militar din anul 1000, autoritățile bizantine au reconstituit şi fostul strategat de Ioannopolis (Preslav), dar separat de cel de Dristra-Dorostolon.

Teritoriile intrate în componența strategatului de Dristra-Dorostolon nu le cunoaştem cu exactitate. Cu titlu de ipoteză considerăm însă că el îngloba, în general teritoriile care compuseseră thema Mesopotamia Apusului după reorganizarea ce a urmat anului 976, respectiv întregul spațiu danubiano-pontic, în primul rând. Credem că limitele sale urmau aproximativ cursul Dunării inferioare din amonte de Dristra (Silistra) până la guri, în partea nordică, litoralul Mării Negre în partea estică, în timp ce un aliniament ce trecea pe la vest de Dristra constituia hotarul său apusean, iar un aliniament ce trecea pe la sud de acelaşi centru constituia hotarul său meridional.

Încă din această fază, a procesului de organizare a noii unități teritorial-administrative de la Dunărea de Jos, constatăm o modificare radicală a statutului strategatului de Dristra-Dorostolon, față de perioada 971- post 986. Noua unitate administrativ-teritorială nu mai are statutul unui strategat frontalier ci pe acela de themă. Foarte probabil, necesitatea coordonării efortului de apărare a acestor teritorii în fața atacurilor unor căpetenii bulgare locale, care mai

---

26 Bănescu 1946, 69; Papahagi 1931, 306-307: *„Θεοδώρος πριμικηρίος καὶ στρατηγὸς Δίστρας"*, respectiv, *„Θεοδώρος στρατηγὸς αὐτοκπάτωρ"*.

27 Cedrenus, *Historiarum...*, 463.

28 Diaconu 1969, 397; Diaconu, Vâlceanu 1972, 18. Pentru datarea campaniei bizantine în anul 1001, vezi şi: Bănescu 2003, 522-523; Ostrogorsky 1963, 256; Wirth 1989, 98; Cf. Brezeanu 2004, 182, unde datează campania în 1001-1002.

29 Mărculeț 2002a, 50-51; Mărculeț 2002b, 12; Mărculeț 2006, 49-50.

30 Bănescu, Papahagi 1935, 602; Bănescu 1946, 41: *„πρωτοσπαϑάριος καὶ στρατηγὸς της μεγάλης Πρεσϑλάβας"*.

păstrau încă sub controlul lor diferite regiuni, dar şi a acţiunilor militare de susţinere a ofensivei bizantine, în condiţiile în care luptele cu bulgarii se generalizaseră, a impus realizarea unei unităţi de comandament a themelor bizantine din estul Peninsulei Balcanice. Ca urmare, guvernarea strategatului de Dristra-Dorostolon a fost încredinţată temporar ducelui Thraciei, perpetuând, din acest punct de vedere, statutul din ultimii ani de existenţă ai themei Mesopotamia Apusului. Funcţia de strateg al Thraciei şi Dristrei deţinută de protospătarul David este revelatoare din acest punct de vedere. Primul său guvernator a fost, cu certitudine, protospătarul David care, la cumpăna secolelor X–XI, a reunit temporar sub guvernarea sa, atât marea themă a Thraciei, cât şi strategatul Dristrei.

Măsura iniţiată de autorităţile bizantine s-a dovedit a fi doar un artificiu de organizare şi guvernare de scurtă durată. Aproape sigur, încă din primul deceniu al secolului al XI-lea, strategatul Dristrei era separat de thema Thraciei şi pus sub administraţie proprie, fapt confirmat, atât de surse sigilografice – care îl menţionează, aşa cum am arătat, pe acel *„Theodoros, primikerios şi strategos de Dristra”*, devenit în scurt timp *„strateg autocrat”*, semn cert al faptului că îşi intrase deplin în atribuţii devenind nu numai guvernatorul unei noi theme distincte, ci şi comandantul suprem al forţelor bizantine din regiune –, cât şi literare, care în 1017 îl menţionează pe Tzitzkios, *„strategul de Dorostolon”*, funcţie exercitată, fără îndoială, dintr-un an anterior.

Un sigiliu, descoperit la Silistra, datat de I. Barnea în secolele X–XI, îl menţionează, de asemenea, pe un *„Kli[…] […]anoum, patrikios şi strategos”*, al cărui nume nu a putut fi reconstituit[31]. Funcţia de *strategos* îl arată însă a fi comandantul (guvernatorul) unei unităţi administrativ-teritoriale bizantine. Care a fost aceasta nu putem decât presupune. Conform lui I. Barnea, în ultimul rând al legendei de pe reversul sigiliului *„se afla un cuvânt cu şase litere, indicând, probabil, numele unei theme. Prima literă pare să fi fost Ρ sau Γ. Ultimele două litere par să fi fost alcătuite din diftongul – Οϒ”* [32]. Cu titlu de ipoteză, considerăm că nu este exclus ca grupul de litere păstrat, *„ρ”* şi *„ου”*, să facă parte, fie din cuvântul *[Δο]ρ[οστόλ]ου*. Într-un asemenea caz, acest neidentificat *patriciu* şi *strateg* ar putea fi considerat şi el printre guvernatorii strategatului de Dristra-Dorostolon[33].

Un alt sigiliu descoperit la Păcuiul lui Soare, în punctul numit Dervent, datat în prima jumătate a secolului al XI-lea, îl menţionează pe un anume *„Ioan Maleses, patrikios şi strategos”*, în care unii specialişti au văzut un guvernator al themei Paristrion-Paradunavon[34]. În opinia noastră, prezenţa sigiliului lui Ioan Maleses la Păcuiul lui Soare, în apropiere de Silistra, fără alte informaţii decât aceea că posesorul său a deţinut titlul de patriciu şi funcţia de strateg, nu este suficientă pentru a susţine că thema guvernată de acesta a fost Paristrion-Pardunavon. În ceea ce ne priveşte, considerăm că două posibilităţi ar putea fi plauzibile: fie Ioan Maleses va fi fost unul din numeroşii comandanţi ai forţelor bizantine care, în prima jumătate a secolului al XI-lea s-au confruntat, în repetate rânduri, cu pecenegii la Dunărea de Jos; fie, cel mai probabil, având în vedere datarea sigiliului, locul descoperirii sale şi funcţia de strateg, Ioan Maleses a putut ocupa funcţia de guvernator al strategatului Dristrei, situaţie în care el ar putea fi un predecesor al lui Tzitzikios din al doilea deceniu al secolului al XI-lea.

---

31 Barnea 1966, 290-291: *„Κλι[…] […]ανουμ πατρικίω καὶ στρατηγϖ”*.
32 Barnea 1966, 291, nota 34.
33 Mărculeţ 2005b, 39-40, unde îl consideram între primii guvernatori ai themei Paristrion-Paradunavon.
34 Barnea 1960, 326-327; Barnea 1964, 245-247; DID III, 130: *„Ιωάννη πατρικίω καὶ στρατηγϖ τϖ Μαλεση”*.

În orice caz, considerarea lui între guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon, în prima jumătate a secolului al XI-lea, după 1018–1020, rămâne nu numai discutabilă, ci şi puţin probabilă[35].

Când s-a realizat desprinderea strategatului Dristrei de thema Thraciei nu cunoaştem cu exactitate. Luând însă în calcul evenimentele militare de la Dunărea de Jos putem deduce cu destulă aproximaţie momentul respectiv, care coincide de altfel şi cu o reorganizare teritorială a strategatului de Dristra-Dorostolon. Cu titlu de ipoteză credem că, foarte probabil, acest fapt s-a consumat la mijlocul primului deceniu al secolului al XI-lea, probabil în 1004 sau foarte curând după această dată, odată cu cucerirea de către împăratul Vasile II a Vidinului cu regiunea înconjurătoare şi a teritoriilor de pe malul drept al Dunării dintre Dristra şi Vidin, care au fost încorporate strategatului de la Dunărea de Jos, căruia îi erau conturate acum definitiv întinderea teritorială şi aria de jurisdicţie şi îi era desăvârşită organizarea instituţională.

Alte informaţii privitoare la vreo reorganizare a strategatului de Dristra-Dorostolon nu mai avem pentru perioada cuprinsă între mijlocul primului deceniul şi sfârşitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XI-lea (cca. 1004–cca.1018/1020). Acest lucru ne determină să credem că în perioada de circa un deceniu şi jumătate cuprinsă între aceste date, thema de la Dunărea de Jos nu a cunoscut modificări majore ale organizării sau întinderii sale. Ca urmare, în structura cunoscută ea îşi va perpetua existenţa până prin 1018/1020 când, odată cu încheierea operaţiilor de cucerirea a Ţaratului Bulgar, Vasile II va constitui thema Paristrion-Paradunavon. În concluzie, în lumina informaţiilor, pe care le deţinem suntem în măsură să afirmăm că existenţa strategatului de Dristra-Dorostolon ca themă individualizată la Dunărea inferioară este certificată de izvoare timp de circa două decenii: *din jurul anilor cca. 1000/cca. 1004 şi până la sfârşitul deceniului doi sau la începutul deceniului următor al secolului al XI-lea (cca. 1018/1020)*, când locul său a fost luat de o nouă unitate administrativ-teritorială, thema Paristrion-Paradunavon.

*

Sintetizarea rezultatelor la care am ajuns în urma realizării prezentului studiu, ne permite formularea următoarelor **concluzii**:

1. Strategatul de Dristra-Dorostolon a funcţionat ca strategat de frontieră între cca. 971–post 986. Teritorial el a ocupat într-o primă etapă întreg spaţiul danubiano-pontic (cca. 971–cca. 976), pentru a fi redus într-o etapă următoare numai jumătatea meridională a aceluiaşi teritoriu (cca. 976–post 986). În toată această perioadă (cca. 971–post 986) strategatul de frontieră Dristra-Dorostolon a constituit o subdiviziune administrativ-teritorială a themei Mesopotamia Apusului.

2. În lumina informaţiilor, pe care le deţinem suntem în măsură să afirmăm că existenţa strategatului Dristrei ca themă individualizată la Dunărea inferioară este certificată de izvoare timp de circa două decenii: *din jurul anilor cca. 1000/cca. 1004 şi până la sfârşitul deceniului doi sau la începutul deceniului următor al secolului al XI-lea (cca. 1018/1020)*, când locul său a fost luat de o nouă unitate administrativ-teritorială, thema Paristrion-Paradunavon.

---

[35] Mărculeţ 2002a, 52; Cf. Madgearu 1999, 431, nu îl include între guvernatorii themei.

Bibliografie

Cedrenus, Georgius, *Historiarum compendium Ioannis Skylitzes ope (confectum) ab Immanuele Bekkero suppletum et emendatum Excerpta ex Breviario Historica Ioannis Skylitzes*, II, Bonn, 1839.
Scylitzae, Ioannis, *Synopsis historiarum*, Berlin-New York, 1973
Zonarae, Ioannis, *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII,* (ed. Th. Büttner-Wobst), Bonn, 1897.

Barnea, I. 1960, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, SCN 3, 323-332.
Barnea, I. 1964, *Sceaux de deux gouverneurs inconnus du thème de Paristrion*, Dacia, N.S. 8, 239-247.
Barnea, I. 1966, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, SCIV 17, 2, 277-297.
Bănescu, N. 1928, *La romanité de la Dobroudja a travers les siècles*, Bucarest.
Bănescu, N. 1946, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest.
Bănescu, N. 1943-1944 (1944), *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) şi Bulgaria*, ARMSI 3, 26, 59-81.
Bănescu, N. 2003, *Istoria Imperiului Bizantin*, II, *Imperiul Bizantin clasic (610-1081)*, Bucureşti.
Bănescu, N., Papahagi, P. 1935, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, Byzantion 10, 601-606.
Bolşacov-Ghimpu, A. A. 1972, *O ştire bizantină din Dobrogea despre un voievodat creştin de la nordul Dunării, la sfârşitul secolului al X-lea*, GB 31, 1-2, 104-116.
Bolşacov-Ghimpu, A. A. 1973, *Localisations de sites d'époque romaine et byzantine dans la zone du Bas-Danube*, RÉSEE 9, 3, 553-561.
Brezeanu, S. 2004, *O istorie a Bizanţului*, Bucureşti.
Cazacu, A. 1944, *Câteva consideraţiuni asupra fragmentelor aşa-zisului Toparcha Gotticus*, RevIst 30, 1-12, 33-53
Cihodaru, C. 1961, *Observaţii critice asupra însemnărilor „Toparhului Bizantin"*, SCŞIaşi, 12, 2, 259-272.
Cihodaru, C. 1965, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea şi cu însemnările Toparhului Bizantin*, AIIAIaşi 2, 261-280.
Diaconu, P. 1962, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi localizarea evenimentelor din nota Toparhului Grec*, Studii. Revista de Istorie 15, 5, 1215-1235.
Diaconu, P. 1965a, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi nota Toparhului Grec*, SCIV 16, 1, 189-199.
Diaconu, P. 1965b, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi nota Toparhului Grec (II)*, SCIV 16, 2, 383-394.
Diaconu, P. 1968, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea şi însemnările Toparhului Bizantin*, SCIV 19, 2, 357-369.
Diaconu, P. 1969, *Rolul cetăţii Păcuiul lui Soare în cadrul situaţiei politice a Dobrogei la sfârşitul secolului X*, Pontica 2, 395-400.
Diaconu, P., Vâlceanu, D. 1972, *Păcuiul lui Soare*. I. *Cetatea bizantină*, Bucureşti.
Jirecek, C. 1876, *Geschichte der Bulgaren*, Praga.
Madgearu, Al. 1999, *The Military Organization of Paradunavon*, Byzantinoslavica 60, 2, 421-446.

Mărculeţ, V. 2002a, *Asupra organizării teritoriilor de la Dunărea de Jos în secolele X-XII: Thema Mesopotamia Apusului, Strategatul Dristrei, Thema Paristrion-Paradunavon*, în *Istorie şi ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani*, Bucureşti.

Mărculeţ, V. 2002b, *Relaţiile Imperiului Bizantin şi ale republicilor maritime italiene cu Ţările Române până în secolul al XV-lea*, Sibiu.

Mărculeţ, V. 2005a, *„Προτοσπαθαρίω καὶ αρχοντι του Λυκοστομίου". Cu privire la existenţa unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos în secolele IX-X*, BMMN 3, 25-38.

Mărculeţ, V. 2005b, *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos în secolele X-XII. Spaţiul carpato-balcanic în politica vest-pontică a Imperiului Bizantin*, Tg. Mureş.

Mărculeţ, V. 2006, *Stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în sec. X-XII. Aspecte din istoria Themei Mesopotamia Apusului, a Strategatului de Dristra-Dorostolon şi a Themei Mesopotamia Apusului*, Mediaş.

Mititelu, I., Barnea, I. 1966, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, SCIV 17, 1, 43-50.

Oikonomides, N. 1964, *Un taktikon inédit du Xe siècle. Cod. Scorial. gr. R-II-11*, în *Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines. Ochride, 10-16 septembre 1961,* 2, Beograd, 177-183.

Oikonomides, N. 1965, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: La Mésopotamie de l'Occident*, RÉSEE 3, 1-2, 57-79.

Ostrogorsky, G. 1963, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München.

Papahagi, P. 1931, *Sceaux de plombs byzantins inédits trouvés a Silistrie*, RHSEE 8, 10-12, 299-311.

Pavlov, P., Ianev, I., Cain, D. 2002, *Istoria Bulgariei*, Bucureşti.

Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Bucureşti.

Salamon, M. 1971, *Some notes on an Inscription from Medieval Silistra (c.976)*, RÉSEE 9, 3, 487-496.

Ševcenko, I. 1969, *A Byzantine Inscription form Silistra reinterpreted*, RÉSEE 7, 4, 591-598.

Stănescu, E. 1974, *Byzance et les Pays roumains aux IXe-XVe siècles*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest, 6-12 septembre 1971*, 1, Bucureşti, 393-431.

Wirth, P. 1989, *Grundzüge des byzyantinischen Geschichte*, Darmstadt.

Zbuchea, Gh. 2001, *Revenirea Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos*, în Şt. Pascu, R. Theodorescu (coord.) *Istoria românilor*, III. *Genezele româneşti*, Bucureşti.

Zlatarski, V.N. 1927, *Istorija na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, I, Sofia.

Zlatarski, V.N. 1929, *Poliţeskoto polojenie na severna Bălgaria prez XI i XII vekove*, Izvestija na istoriceskoto družestvo vă Sofia 9, 3-42.

Vasile Mărculeț
Grup Şcolar de Industrie Uşoară Mediaş,
str. Sticlei, nr. 9, jud. Sibiu
Tel. 0269-836748
vasmarculet@yahoo.com